

MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK) VE ERZURUM KONGRESİ

Yrd.Doç.Dr.Selami KILIÇ*

Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi bir esaret ve teslimiyet vesikasıdır. Büyük devletler bu mütareke ile emellerini gerçekleştirecek hukukî dayanağı bulmuşlardı. Bağımsızlıkla bağdaştırılması mümkün görülmeyen mütarekenin 24. maddesinde: "Vilâyat-ı Sitte'de¹ karışıklık çıktığı taktirde, adı geçen bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhâfaza ederler" deniliyordu². Bu madde ile İngilizler öteden beri Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya çalışan Ermenilere bir yurt hazırlamayı ve Batum ile İnebolu arasında "Rum Pontus Devleti" kurmak isteyen Rumlara fırsat vermeyi gözetiyorlardı. Ermeni tehlikesinin mütareke belgesinde de ele alınması, daha doğrusu her maddesiyle Osmanlı Devleti'nin kayıtsız şartsız teslimiyetini öngören bu mütareke, Türk halkının mücadele ruhunu geliştirmiş ve bağımsız bir devlet idaresine kavuşma özlemini artırmıştı. Mütareke hükümlerine uymaya gerek görülmeden başlayan işgallere karşı ilk direnme hareketi İstanbul'da başlamış ve çeşitli isimler altında kurulan cemiyetler Anadolu'nun her tarafına yayılmıştı. Bu cemiyetlerin ortak amacı; özellikle galip devletlere karşı, Osmanlı Devleti'nin hakkını ve hukukunu savunmak, buldukları bölgelerin etnik ve tarihî yönleriyle Türkiye'ye ait olduğunu çeşitli vasıtalarla ve incelemelerle kanıtlamaya çalışmaktı³.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Vilâyat-ı Sitte (Altı Vilayet) Doğu Anadolu'nun sancaklarıyla birlikte Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas vilayetleriydi. Mütarekenin İngilizce metninde ise bu altı vilayet, "Altı Ermeni Vilayeti" olarak ifade edilmişti (Fahri BELEN, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983, s.13; Sebahattin SELEK, Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1976, s.48).

2 Ali TÜRKGELE, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, Ankara, 1948, s.73.

3 Kemal ATATÜRK, Nutuk, I (1919-1920), İstanbul, 1972, s.2-6; Selahattin TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I, İstanbul, 1991, s.139.

Doğu Anadolu'nun Ermenilere bırakılacağı tehlikesi İstanbul'daki Doğulu Aydınların biraraya gelmelerini sağladı. Bu aydınlar "Altı Vilayetin" Ermenilere verilmek istenmesine karşı direniyorlardı. Kendi illerinden Ermenilere toprak verileceğini duyan Doğu Anadolu halkı da büyük bir heyecan ve endişeye kapılmıştı. Bundan sonradır ki Erzurumlu Hoca Raif Efendi, hemen İstanbul'a giderek, gerekenlerle ve bu arada Süleyman Nazif Bey'le görüşmüştü. İşte bu kişilerin öncülüğünde bazı kişiler biraraya gelerek, 4 Aralık 1918'de "Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"ni kurmuşlardı. Erzurumlu bir öğretmen olan Cevat Dursunoğlu bu cemiyetin bir şubesinin Erzurum'da açılması iznini aldı ve 10 Mart 1919'da "Doğu Vilayetleri Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi" açıldı. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın ilk teşkilatlanması Doğu'da başlamış oluyordu. Cemiyetin 19 kişilik yönetim kurulunun başkanı Hoca Raif Efendi ve Kâtibi de Cevat Dursunoğlu idi. Erzurum'da yayınlanmakta olan "Albayrak" gazetesi de cemiyetin fikirlerini ve çalışmalarını aksettirmektedir⁴. Bu suretle bölgenin aydın kişileri fikir ve işbirliği yaparak, halk üzerinde etkili olmaya ve yapılan açıklamalarla Doğu Anadolu halkını Millî Mücadele'ye teşvik etmeye başlamışlardı⁵.

Türk milleti millî birlik ve beraberlik ruhu içerisinde örgütlenip Türk'ün haklı davasını tüm dünyaya duyurmaya çalışırken; mütareke hükümlerine uyulmaksızın başlatılan işgallere karşı en büyük tepki, o sırada Güney Cephesi'nde Yıldırım Orduları Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa'dan gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, mütareke hükümleri aynen uygulandığı takdirde bütün vatanın işgal ve istilâ edilebileceğini gerekenlere anlatmaya çalışıyor, hatta İskenderun'un İngilizler tarafından işgaline karşı çıkarak, her ne sebep ve bahane ile olursa olsun karaya çıkacak askerlere ateş açılacağını

4 Geniş bilgi için bkz: Dursun Ali AKBULUT, Albayrak Olayı, Erzurum, 1991.

5 Cevat DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946, s.17-21, 33-35; Mahmut GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, Ankara, 1968, s.21-22.

hükümete bildiriyordu. Ancak, işgallere karşı sadece protesto ile yetinilmesini arzulayan hükümet, meseleyi daha fazla uzatmak istememiş ve Yıldırım Orduları Grubu ile VII.Ordu Karargâhı'nı lağvederek, Mustafa Kemal Paşa'nın direncini kırmaya çalışmıştı⁶.

Mustafa Kemal 13 Kasım 1918'de İstanbul'dadır ve arkadaşları ile görüşerek, memleketin kurtuluşu için çareler aramaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşları, artık İstanbul'da hiç bir şey yapılamayacağı, Anadolu'ya geçerek orada mücadeleye başlamaktan başka çare olmadığı düşüncesindeydiler. Rauf Bey hatıralarında; Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmek kararında olduğunu fakat, bir görev alarak geçmeyi daha uygun bulduğunu yazmaktaydı⁷. Bu arada Anadolu'da beliren millî mukavemet ise, büyük bir ümit kaynağıydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişi görevi ile Anadolu'ya geçmesi Millî Mücadele'nin başlangıç noktası oldu. Mütarekenin 7.maddesi gereğince İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ise, çok büyük tepki ile karşılandı ve Anadolu'da Millî Mücadele'nin doğmasını çabuklaştırdı. Mustafa Kemal, "Temeli millî egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti" oluşturulması kararını vermişti. İşte bu amacın gerçekleştirilmesi için Samsun'a çıkar çıkmaz çalışmalarına başlayan Mustafa Kemal 22 Mayıs 1919'da İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği raporun bir cümlesinde; "Millet bugün yek vücut olup hâkimiyet-i milliye esasını ve Türk duygusunu hedef seçmiştir" diyordu⁸.

Mustafa Kemal Paşa, kurtuluş mücadelesinin halk ve ordunun işbirliği ile gerçekleştirilebileceğini biliyordu. Kendi deyimi ile, ilk olarak tüm orduyla temasa geçmesi gerekiyordu. Nitekim, Samsun'dan Ali Fuat ve

6 TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I, s.37-40; BELEN, Türk Kurtuluş Savaşı, s.17.

7 Feridun KANDEMİR, Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf ORBAY, İstanbul, 1965, s.29-32.

8 Mithat SERTOĞLU, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:14, (Kasım-1968), s.9.

Kâzım Karabekir Paşalara çektiği telgraflarla Anadolu'da olduğunu haber veriyor, kendileri ile daha sıkı temasta bulunmak istediğini bildiriyordu⁹. XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya 21 Mayıs 1919'da gönderdiği şifre telgrafta: "Ahvâl-i umûmiyemizin almakta olduğu şekl-i vahîmden, pek müteellim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyûn olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından mesâf-i müştereke ile ifâ etmek mümkün olacağı kanâatiyle bu son memuriyeti (Ordu Müfettişliğini) kabul ettim. Bir ân evvel zât-ı âlinize mülâki olmak arzusundayım. Ancak Samsun ve havalisinin vaziyeti asayişsizliği yüzünden fena bir akibete dâçar olmak mahiyetindedir. Bu sebeple buradâ bir kaç gün kalmak zarureti vardır. Bendenizi şimdiden tenvire medar olacak husûsat varsa iş'annı rica eder gözlerinizden öperim kardeşim" diyordu¹⁰.

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişine pek sevinerek diyordu ki: "Mustafa Kemal'in gelmesine çok sevindim. Bunu bir aydır bekliyordum. Mustafa Kemal Paşa'yı başa geçirmek ve bunu bütün kuvvetimle tutmayı daha İstanbul'da iken düşünmüştüm. Şifreyi iyice inceledim: 'Bana bir an evvel mülâki olması', pek uygun ve gerekliydi. Esasen İstanbul'da (11 Nisan günü son görüşmemizde), kendisine rica ettiğim de bu idi. Hususiyle bir aydan beri Doğu her şeyi yapmaya azmetmiş, hazırlanmıştı. Bir kere Erzurum Kongresi'nde bir dayanak, bir hareket noktası tesisinden sonra teşkilâtça, kuvvetçe, maddî, manevî heybetli bir çığ gibi batıya yuvarlanmak kolaydı ve Doğu zaferine dayanarak İzmir'i de kurtarmak mümkün bir emel olurdu."¹¹

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'in Erzurum'a gelmekte gecikmesinin, kendisi için (İstanbul Hükümeti ve Padişaha bağlı) zayıf

9 Nutuk, I, s.16-17.

10 Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988, s.29; Nutuk, III, Vesika: 10, s.905; M.Fahrettin KIRZIOĞLU, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara, 1993, s.119.

11 KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.29; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.29-30.

mıntıkalarda tehlikeli olabileceğini, Erzurum Kongresi'nde işbaşına geçince işlerin kolaylaşacağını, Kemal Paşa ve Rauf Bey gibi kuvvetli şahsiyetlerin de kongreye katılmalarının bütün millete karşı nüfuzlarını artıracacağını ve işlerin daha kolay düzene gireceğini belirtiyordu. Yine Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'nın bir an önce Erzurum'a gelmesini uygun bulduğunu, Doğu'da Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti teşkilâtını en ücrâ köşelere kadar yaydıklarını, Erzurum Kongresi için hazırlıklarda bulduklarını, özellikle İstanbul Hükümeti ile arası açılan Mustafa Kemal'in başka bir istikametteki çalışmalarının ne mümkün olabileceğini ve ne de bir fayda sağlayabileceğini ifade ediyordu¹².

Samsun'da daha fazla kalmayı güvenlik açısından sakıncalı gören Mustafa Kemal 25 Mayıs'ta Havza'ya geldi. Ülkenin içinde bulunduğu genel durum hakkında halkı aydınlatmaya ve Millî Mücadele için oluşturulan kuruluşların yaygınlaştırılması için çalışmalara başladı. 28 Mayıs'ta işgallerin protesto edilmesi, miting ve gösteriler yapılması konusunda tüm yurttaki sivil ve askerî yöneticilere gönderdiği genelge, memleket genelinde büyük yankılar uyandırdı. Düzenlenen mitinglere binlerce insan katıldı. Özellikle İstanbul'daki mitingler halkı galeyana getirmiş, tüm İstanbul halkı millî birlik ve beraberlik ruhu içerisinde, vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı için biraraya gelmişlerdi¹³. Halk arasında büyük heyecan uyandıran Havza Genelgesi'nde; "Yurt bütünlüğünün korunması, bunun için millî teşkilât kurulması, düşman işgalini protesto etmek amacıyla mitingler tertip edilmesi ve bu hareketlerin kamuoyuna, İstanbul Hükümeti'ne ve yabancı devletlere duyurulması" isteniyordu¹⁴.

12 KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.121-122.

13 Bkz. Halide Edib ADIVAR, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1987, s.27-34.

14 Nutuk, I, s.22-23; Mustafa ONAR, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I, Ankara, 1995, s.46-47.

Bu genelge üzerine, işgalleri protesto etmek için, halkın sokaklara dökülmesi, geniş katılımlı mitinglerin düzenlenmesi İngilizleri kuşkulandırdı ve İstanbul Hükümeti'nden Mustafa Kemal'in geri çağırılması istendi. İngiliz Komutanı General Milne'in baskısı ile 8 Haziran'da Mustafa Kemal geri çağırıldı. Halbuki tarihî görevinin daha yeni başladığını kabul eden Mustafa Kemal, bu sıralarda memleketin kurtuluşu için nelerin yapılması gerektiğini düşünüyordu ve artık İstanbul'a dönmemeye kararlıydı. Nitekim, 12 Haziran'da Havza'dan ayrılarak Amasya'ya geldi ve büyük bir coşku ile karşılandı. Burada yaptığı konuşmalarda memleketin durumunu açıklıyor ve onları harekete geçmeye çağırıyordu. Amasya'da büyük bir dayanak bulan Mustafa Kemal, bir taraftan Anadolu'daki komutanlara fikirlerini telkin ederken, diğer taraftan görev yetkilerini aşarak Trakya ile de iletişim kurmaya çalışıyordu¹⁵.

18 Haziran'da Edirne'de I.Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e verdiği direktifte; "Trakya ve Anadolu teşkilât-ı milliyesini tevhit ve saday-ı milliyi gür sesle cihana duyuracak emin bir mahal olan Sivas'ta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili mukarrerdir. Gaye-i istiklâlin istihsaline kadar tamamiyle milletle birlikte, fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiç bir yere gitmemek katidir" diyordu¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtuluşu için çalışmalarını sürdürürken, Erzurumlular da aynı millî mücadele heyecanı içinde teşkilatlanmaya devam ediyorlardı. Bu arada Kâzım Karabekir Paşa'nın XV.Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a gelmesi ve kendilerini bütün gücüyle desteklemesi, zaten varolan mücadele ruhunu daha da artırmış ve Erzurumlular güven ve sevinç içinde çalışmalarına hız vermişlerdi.

15 TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II, s.1-9; BELEN, Türk Kurtuluş Savaşı, s.68-71.

16 Nutuk, I, s.19-21; ONAR, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I, s.78-79.

Daha önce de değinildiği gibi Ermeniler bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak için çalışıyorlardı. Rumlar ise Karadeniz bölgesinde Rum-Pontus Devleti'ni gerçekleştirmeye hazırlanıyorlardı. Bu tehlikenin mütareke metninde de yer alması, Erzurum'u Ermeni, Trabzon'u da Rum tehdidi ile karşı karşıya bıraktı. İşte bu ortak endişe üzerine harekete geçen "Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" Erzurum Şubesi, 30 Mayıs 1919'da Trabzon Muhâfaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne bir telgraf göndererek; birlikte hareket etmeleri zamanının geldiğini, Doğu Anadolu'nun bütünlüğünü sağlamak için Erzurum'da veya diğer bir şehirde toplanacak kongreye Trabzon delegelerinin de katılmalarını bildiriyordu¹⁷.

Erzurumluların telgrafı geldiği zaman Trabzonlular da, gelişen olaylar karşısında alınacak önlemleri görüşmek üzere, ilin her tarafından gelen delegelerle Muhâfaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin merkezinde toplantı halindeydiler. Gelen telgraf hemen okundu ve derhal bu konunun görüşülmesine başlandı. Trabzonlular büyük sevinç içindeydiler. Çünkü, Erzurumluların bu isteği, Trabzonluların ilk günden beri gerçekleşmesine çalıştıkları bir arzularıydı. Erzurum'dan gelen telgraf üzerindeki görüşmeler çabuk sona erdi. Vakit geçirilmeden Doğu illerinin bir toplantıya çağrılmasına, Doğu İleri Kongresi'nin Erzurum'da yapılmasına, Trabzon'un da en geniş kadrosu ile kongreye katılmasına, bütün ilçelerin en az birer delege göndermesine karar verildi ve bu karar aynı gün yani 30 Mayıs 1919'da telgrafla Erzurum'a ve diğer Doğu illerine bildirildi¹⁸.

Trabzon Muhâfaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bu tarihî kararı üzerine, Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi, Trabzonlulara teşekkür ediyor ve Trabzonluların teklifi gereğince Erzurum Kongresi hazırlıklarına başladığı ve diğer illerden cevap alınca kongre gününün belirleneceğini bildiriyordu. İşte böylece, Millî Mücadele tarihinde önemli bir yere sahip

17 KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.36; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.53-55; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.52.

18 KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.37-38; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.55-57; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.53.

olan Erzurum Kongresi'ne karar verilmiş oluyordu. Bu karar hiç bir baskı ve etki olmadan milletin kendi ruhundan, kendi hür iradesinden çıkmıştı. Zaten Erzurum Kongresi'nin önemi, değeri, büyüklüğü ve eşsizliği bu özelliğinden kaynaklanıyordu¹⁹.

Kâzım Karabekir Paşa'nın himayesi altındaki "Vilâyet-i Şarkiye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"nin Erzurum Şubesi 17 Haziran 1919'da Raif Efendi'nin başkanlığında ilk kongresini yaptı. Bu kongreye Erzurum'a bağlı "sancak ve kazalardan gelen" 21 delege katılmış ve bunlara Erzurum merkezinin hazırladığı bir rapor sunulmuştu. 21 Haziran'a kadar süren bu kongrede, Trabzonluların teklifine uyararak, Doğu illeri ile Trabzon İli'nin, 10 Temmuz 1919'da, Erzurum'da ortak bir kongre yapmalarına karar verildi ve bu karar Doğu illeri ile Trabzon'a bildirilerek, delegelerini seçmeleri istendi. Kongreye sunulan raporda ise; içte ve dışta yapılan Ermeni propagandası ile Kürdistan özgürlüğü sorunları incelenmekte ve İstanbul'da Noradonkiyan adındaki Ermeninin başkanlığında toplanmış olan sözde ilmî bir cemiyetin iddiaları çürütülmekteydi. Çünkü, bu cemiyet, Ermenilerle Kürtleri bir ırktan sayıyor ve Kürtlere Ermeni harflerini kabul ettirmeye çalışıyordu. İşte Erzurum'da toplanan ve beş gün çalışan bu kongre, Ermenilerin bu asılsız iddialarını da tartışmış ve "Osmanlı câmiasından" ayrılmamak, bunun için her türlü fedakârlığa katlanmak, Ermeni istilâsına şiddetle karşı koymak, bu sebeple de "Bekçi teşkilâtı adı altında halkı silahlandırarak", köylerin ve mahallelerin 1300-1310 doğumlularını "seyyar kuvvet", 1285-1300 doğumlularını ise "sabit kuvvet" olarak teşkilâtlandırmak, bunlardan durumları iyi olmayanlara silah verilmek, kapalı okulları ve bu arada öğretmen okulunu yeniden açmak ve Müslümanların buldukları topraklardan göç etmelerini önlemek gibi çok önemli kararlar almıştı²⁰.

19 KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.38; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.57; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.54.

20 DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, s.63-69; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.55-56; TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s.9; Erzurum Vilâyet Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz: KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.81-108.

Trabzonlular ise, Erzurumluların telgrafını alır almaz derhal harekete geçmişlerdi. Trabzon Muhâfaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Teşkilâtı vilayetin her tarafında delege seçimi hazırlığına girdi. Bütün Doğu Karadeniz bölgesi yeni bir millî mücadele heyecanıyla ayaklanmıştı. Karadenizliler Erzurum Kongresi'ne en seçme evlatlarını göndermek için çırpınıyorlardı²¹.

Bu arada bir aydan beri idareciler, askerî makamlar, millî kuruluşlar ve halkla yapılan temaslar ve yazışmalar Mustafa Kemal Paşa'ya çok cesaret vermiş, millî teşkilâtın hızla gelişmekte olduğunu anlatmıştı. Erzurum Vilâyet Kongresi ilk toplantısını yaptığı sırada Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, "Ulusal egemenliğe dayalı yeni bir Türk devletinin kurulması" yolunda ilk adımı atmış, tarihe "Amasya Tamimi (Genelgesi)" olarak geçen bu belge, Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa ile Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa'nın da onayları alındıktan sonra, Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalarla Rauf ve Refet Beyler tarafından imzalanmış ve 21-22 Haziran 1919'da tüm ilgililere bildirilmişti. Bu tamimle Millî Mücadele, düşünce ve plânlama safhasından çıkarak, fiilî harekete ulaştı ve kısa zaman içerisinde tüm yurda duyuruldu. Hem Millî Mücadele'nin neden ve programını hem de mücadelenin başladığını gösteren bu tamimin bir maddesinde; "Vilâyât-ı Şarkiyemiz namına 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da in'ikadı mukarerrer kongre için vilâyât-ı mezkûrenin Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden müntehab âzalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilâyât-ı sairemizin murahhasları da Sivas'a vâsıl olabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin âzası da tensibedeceği zamanda içtima-ı umûmiye dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir" denilmekteydi²².

Bu genelge ile birlikte, artık yüzyıllardır Türk milletinin kaderine hükmetmiş olan Padişah iradesine karşı ayaklama başlamıştır. Nitekim,

21 GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.56.

22 Nutuk, III, Vesika: 26, s.915-916; TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s.9-10; Coşkun ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi, I/1 (Temmuz-1978), s.36.

tamimle birlikte İstanbul'da bulunan bazı kişilere gönderilen mektuplarda, "Artık İstanbul'un Anadolu'ya hâkim değil, tâbi olmak mecburiyetinde bulunduğu" belirtilmekteydi²³. Türk milleti işgallere tepki göstermeden her türlü hakarete katlanmak yerine bağımsız yaşamak için savaşmayı seçmişti. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtikten sonraki çalışmaları İngiltere Hükümeti'ni iyice telaşlandırmış ve İngilizlerin İstanbul Hükümeti üzerindeki baskısının artmasına yol açmıştı. Ancak, Mustafa Kemal, İstanbul'dan gelen emirleri dinlemeyerek Erzurum'a doğru hareket etmişti.

28 Haziran günü Sivas'tan yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 3 Temmuz'da Erzurum'a geldiler. XV.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, kendi isteği ile görevinden ayrılan Erzurum Valisi Münir Bey, Bitlis Valiliği'nden azledildiği için İstanbul'a giderken Erzurum'a uğramış olan Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi yöneticileri ve şehrin ileri gelenleri Mustafa Kemal Paşa'yı, Ilıca'da karşıladılar ve birlikte şehre geldiler. Başta Vali Vekili Hemşinli Elhac Kadı Hurşid Efendi olmak üzere vilâyet erkânı, subaylar, tören birliği, kolordu bandosu ve halk İstanbul Kapısı'nda bekliyordular. Büyük gösterilerle karşılanan Mustafa Kemal Paşa, aynı günün gecesi Kâzım Karabekir Paşa, Vali Münir Bey, Rauf Bey, eski mutasarrıflardan Süreyya (Yiğit) Bey, Mazhar Müfit Bey, Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik), Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) ve Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Beylerle gizli bir toplantı yaptı, durumu anlattı, düşüncelerini ortaya koydu ve toplantıya katılan kişilerden hareket tarzlarını belli edecek kararı istedi. Erzurum'da toplanacak kongre ile ilgili çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal'e, "Doğu illerinin millî mücadele gayretlerine katılma" kararında oldukları bildirilince; 5 Temmuz'da "Baskı sonucu olarak millet ve memleket çıkarlarına aykırı" bazı tebliğlerde

23 Nutuk, I, s.35; TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s.11-13.

bulunması ihtimali olan İstanbul Hükümeti'nin bu tebliğlerini kontrol ve durdurmak için komutanlıklara gerekli direktifleri verdi²⁴.

8 Temmuz'da İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği'nden azlini açıkladı. III.Ordu'ya bağlı kolordu komutanlıklarına gönderdiği bir tamimde Mustafa Kemal Paşa'nın yerine XV.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın vekâlet edeceğini bildirdi²⁵. Mustafa Kemal Paşa'nın kendi deyimiyle: "8/9 Temmuz 1919 gecesi sarayla açılan bir telgraf makine başı muhaberesi esnasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan, 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden, oyun hitama erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî meuriyetime hitam vermiş oldu, ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50 sonra da Harbiye Nezareti'ne saat 11 sonrada Padişah'a vazife-i memuremle beraber silk-i askerîden istifamı müş'ir telgrafları vermiş oldum."²⁶

Mustafa Kemal Paşa, sadece görevinden değil, aynı zamanda çok sevdiği askerlik mesleğinden de ayrıldığını şu istifâ beyânâmesi ile bildiriyordu: "Mübarek vatan ve milleti parçalanma tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni âmâline kurban etmemek için açılan Mücâhede-i Milliye uğrunda milletle beraber serbest suretle çalışmaya, sıfat-ı resmiye ve askeriyem artık mâni olmaya başladı. Bu gaye-i mukaddese için, milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım nâmına söz vermiş olduğum cihetle, pek aşıkı bulduğum silk-i celil-i askeriyeye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i miliyemiz için ter türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd-i mücahid suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen

24 DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, s.87-91; Mazhar Müfit KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, Ankara, 1988, s.23-33; TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, s.29-31; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.63-64; ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", s.36-37.

25 Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara, 1982, Belge:52-53; s.50-51; KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le beraber, I, s.36-40; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.137-138.

26 Nutuk, I, s.47.

arz ve ilân eylerim."²⁷ Mustafa Kemal, hem görevinden hem de askerlik mesleğinden istifa ettiğini ve bundan böyle "sine-i millete bir ferd-i mücahid" gibi Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için fedakârlıkla çalışacağını bir yazı ile Vilâyât-ı Şarkîye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Başkanlığı'na da bildirdi²⁸. Öte yandan Rauf Bey de Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Millî Mücadele uğrunda sonuna kadar çalışacağını açıkladı²⁹. Mustafa Kemal'in asıl endişesi, istifadan sonra olabilecek gelişmelerdi. Mustafa Kemal Paşa üzüntülü olmaktan çok kuşkuluydu. Halk üzerinde büyük etkisi olduğuna inandığı makam ve rütbesinden ayrılışı onu bir kenarda tek başına mı bırakacaktı? Oysa; millî birliğe doğru gidiş, Erzurum'da bir kongre yapılması kararıyla büyük bir hız kazanmıştı. Bu yolda atılacak her adım sevinçle karşılanacaktı. Nitekim, öyle de oldu. XV.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında, yine amiri imiş gibi büyük bir saygı ile vaziyet alıp, selâm durarak, kesin bir ifade ile şu sözleri söylemişti:

"Kumandamda bulunan zabitelerle askerlerin saygı ve tâzimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Hepimiz emrinizdeyiz. Paşam."³⁰ Ertesi günü de Vilâyât-ı Şarkîye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi İdare Kurulu bir toplantı yaparak, kongre hazırlıklarıyla görevlendirilen ve Hoca Raif Efendi, Emekli Binbaşı Süleyman, Emekli Binbaşı Kâzım, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati ve Dursunbeyzâde Cevat Beylerin oluşturduğu beş kişilik Hey'et-i Fa'âle başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın,

27 Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge:54, s.51-53; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.138-139.

28 Bekir Sıtkı BAYKAL, Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, Ankara, 1969, s.15; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.139-140; ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", s.37.

29 BAYKAL, Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, s.16; KANDEMİR, Rauf Orbay'ın Hatıraları, s.44; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.140-141

30 KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.68; KANDEMİR, Rauf Orbay'ın Hatıraları, s.43-44; Ali Fuat CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s.100; M.Fahrettin KIRZIOĞLU, Kâzım Karabekir, Ankara, 1991, s.140.

ikinci başkanlığa da Rauf Bey'in getirilmesine karar verdi ve bu karar kendilerine bir yazı ile bildirildi³¹.

Hey'et-i Fa'âle 10 Temmuz günü kuşklarından tamamen kurtulmuş olan Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Amasya Tamimi'nde de belirtildiği üzere, aynı gün, Erzurum Kongresi'nin açılması gerekiyordu. Fakat delegeler henüz gelmemişlerdi. Bu yüzden kongrenin, Meşrutiyet'in ilân günü olan 23 Temmuz'da yapılmasına karar verildi ve derhal hazırlıklara başlandı³².

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kongreye katılmalarının mümkün olup olmadığı meselesi ortaya çıktı. O andaki durumlarına göre kongreye katılabilmelerine imkân yoktu. Çünkü, delege değildiler. Erzurum Kongresi için, Trabzon Muhâfaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu Karadeniz bölgesindeki kuruluşları ile Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu illerindeki şubeleri tarafından yapılmış olan delege seçimleri bitmişti. Bu durumda delege olmayan herhangi bir kimsenin kongreye katılmasını doğru bulmayanlar vardı³³.

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in de Erzurum delegesi olarak kongreye katılmaları konusu önemli tartışmalara sebep olmuştu. Mustafa Kemal Paşa aleyhinde müthiş propagandalar yapılıyordu. Nihayet Erzurumlular bu hususta almış oldukları kararı, Hoca Raif Efendi ve Necati Bey aracılığı ile Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirdiler. Bu kararda: "Biz, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye gelmesi bizim için iyi mi, fena mı? olacağına karar veremedik. Aleyhde birçok sözler vardır. Halkın son kararı sizin reyinizdir. Siz, girsin... dersiniz seçilecektir, muvafakatiniz yoksa kabul olunmayacaktır" deniliyordu. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa;

31 Nutuk, III, Vesika: 36, s.924; DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, s.92-93; BAYKAL, Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, s.17-18; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.143-144; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.64.

32 DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, s.97; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.64; ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", s.37-38.

33 DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, s.97-98; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.65.

"Mustafa Kemal Paşa kongreye yalnız delege değil, başkan dahi yapılmalıdır. Bir ordu kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimi çalışacağına, millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimad etmeliyiz. Bununla beraber böyle vaziyet karşısında dikileceğime şüpheniz var mı?" diyerek³⁴ meseleye el koydu ve onun girişimleriyle, delege olmayanların kongreye katılmaları aleyhine doğan düşünceleri de önlemek üzere, Erzurum merkezinin üç delegesinden ikisi: Kâzım (Yurdalan) ve Cevat Beyler delegeliklerinden istifa ederek³⁵ yerlerini, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'e verdiler. Kâzım Bey, delege seçim sonucu henüz bildirilmemiş olan Tortum'dan, Cevat Bey ise ayrılan bir delegenin yerine Pasinler (Hasankale)den delege oldular³⁶.

Öte yandan Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere, Of, Sürmene, Akçaabat, Vakfikebir, Tirebolu, Giresun ve Ordu'dan seçilmiş olan Trabzon delegeleri 8 Temmuz'da Erzurum'a gelmişlerdi. Kongrenin 23 Temmuz gününe ertelenmesinden yararlanıp, kongre ile ilgili olarak kendi aralarında toplantılar yaptılar. Bu toplantılardan birinde kongre başkanlığına kimin

34 KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.70.

35 Kongrede, Mustafa Kemal Paşa ile Hüseyin Rauf Bey Erzurum delegeleri olabilsinler diye önceden seçilmiş bulunan iki Erzurumlu'nun delegelikten istifa dilekçeleri şöyleydi:

"Erzurum

20 Temmuz 1335 (1919)

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Riyaseti'ne

Evvelce müzâkere edildiği vechile yerlerimize, Mustafa Kemal Paşa ve (Hüseyin) Rauf Beyefendi Hazretleri intihâb edilmek üzere, Umûmî Kongre Erzurum Mümessilliği'nden istifa eylediğimizi, arzeyleriz.

Dursunbeyzâde Mütেকaa'id Binbaşı

M.Cevâd (DURSUNOĞLU) (Kazanasmazoğlu) Kâzım YURDALAN"

(KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.145, 184; KIRZIOĞLU, Kâzım Karabekir, s.140).

Erzurumluların bu davranışlarından çok memnun olan Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta "Erzurumluların Yardımları" başlığı altında şunları yazmaktadır: "Bundan başka, bizim, Erzurum Kongresi'ne girmemizi teshil için, kongreye Erzurum mümessili olarak intihâb edilmiş olan mütekaît Binbaşı Kâzım ve Dursunbeyzâde Cevat Beyler mümessillikten istifa ettiler." (Nutuk, I, s.63-64; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.184).

36 NUTUK, I, s.64; DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, s.98-99; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, S.65; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.184.

getirileceği konusu ortaya atıldı. Millet'in içinden doğan böyle bir kongrenin başkanlığına tanınmış bir kişinin, hele bir komutanın getirilmesinin yurt dışında kötü yankılar yapacağını, yine bir kişinin peşinde gidildiği şeklinde yorumlanacağını ileri sürerek, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına getirilmesini sakıncalı gören Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in bazı girişimleri ise sonuçsuz kaldı³⁷.

Nihayet kongre, 23 Temmuz 1919 Çarşamba günü, bir okul salonunda (şimdiki Fen Lisesi) saat 11⁰⁰ de başladı. Okul bahçesindeki tören sırasında, Trabzon'un Şiran delegesi Müftü Hasan Efendi Arapça güzel bir dua ve amaca uygun bir hitabede bulundu. Kongreyi en yaşlı delege açacaktı. En yaşlı delege Trabzonlu Eyyübzade İzzet Efendi idi. Bu kişi Erzurumlulara bir dostluk gösterisinde bulunarak, kongreyi açma şerefini Hoca Raif Efendi'ye bıraktı. Hoca Raif Efendi'nin yapmış olduğu yoklama sonucu, kongreye katılan delegelerin sayısı; Van'dan 2, Bitlis'ten 3, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 17, Erzurum'dan 24 olmak üzere 56 kişi idi. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin illerinden seçilen delegeler çeşitli nedenlerden dolayı kongreye katılamamışlardı.

Yoklamalar tamamlandıktan sonra geçici başkan Hoca Raif Efendi bir açış konuşması yaptı³⁸ ve sözlerini kongreyi yönetecek bir başkanın seçilmesini isteyerek bitirdi. Konu üzerinde yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra, seçimlerin ertesi güne bırakılmasını isteyenlerin önerileri reddedilerek, başkanlık divanı seçimine geçildi. Yapılan gizli oylama sonucunda, Mustafa Kemal Paşa oyçokluğu ile kongre başkanı seçildi. Raif Efendi ile İzzet Bey Başkanvekilliklerine, kâtipliklere de Erzurum'un Karaköse delegesi Necati Bey ile Trabzon'un Vakfikebir delegesi Abdullah Nasip Efendi getirildiler³⁹.

37 GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.68-69; ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", s.38.

38 M.Fahrettin KIRZIOĞLU, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü", BTTD, Sayı:35, (Ağustos 1970), s.11-15.

39 Dursun Ali AKBULUT, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, I/3, Erzurum, 1989, s.42; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.81.

Başkanlığa seçilen Mustafa Kemal Paşa kongreyi açış konuşmasında; delegelere teşekkür ettikten sonra, memleketin içine düştüğü kötü durumdan, Osmanlı Devleti'nin girdiği çıkmazdan, vatanın parçalanmak ve tamamen işgal edilmek istenmesinden, bu durumda vatanı da Padişahı da kurtarmanın tek çaresinin millî iradeyi hâkim kılmak olduğundan bahsetmiş, özellikle: "Kuvvetini millî iradeden alacak bir hükümetin teşkilini ve mukadderatına hâkim bir millî iradenin ise ancak Anadolu'dan çıkabileceğini"⁴⁰ belirterek, tutulması gereken yolu açıklamıştı.

Açış konuşmalarından sonra Padişah'a bağlılık telgrafı çekildi. Değişik konularda çalışmalarında bulunacak komisyonlar seçildi.

Erzurum Kongresi, 24 Temmuz Perşembe günü öğleden sonra, ikinci toplantısını, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yaptı. Önce, Trabzon'un Sürmene ve Giresun delegeleriyle, Sivas'ın Şebinkarahisar delegesinin verdikleri bir önerge okundu. Önergede; kongrece seçilecek bir heyet tarafından gazete çıkarılması, kongrenin amacı hakkında Türkçe, İngilizce, Fransızca olarak yayınlanacak bir bildirin, İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmesi ve kongrede alınacak kararların esaslarını hazırlamak üzere, 15 kişilik bir program komisyonu seçilmesi isteniyordu. Önergenin bir program komisyonu seçilmesi maddesi kabul edilerek, komisyon kuruldu.

Kongre 26 Temmuz Cumartesi günü Başkanvekillerinden Raif Efendi'nin başkanlığında, üçüncü toplantısına başladı. Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin Erzurum Kongresi hakkında yayınlanan bildirisi herkes tarafından duyulmuştu. 23 Temmuz'da yayınlanan bu bildiri; kongrenin anayasaya aykırı olduğu belirtilmekte, önlenmesinin gerektiği ileri sürülmekteydi. Kongreye katılanlar asî ilân ediliyor, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tutuklanması isteniyordu. Bu hususta Valiliğe ve Kolordu ya

40 Nutuk, III, Vesika: 38, s.926-931; KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, s.80-85.

da⁴¹ emir verilmişti. Bu sebeple Cumartesi günü toplantı başlar başlamaz, delegeler bu konuyu ele aldılar ve görüşlerini belirttikten sonra, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine; Padişah'a, Sadrazam'a, Belediye Başkanlıklarına, derneklere, mülkiye âmirlerine, büyük komutanlara, saltanat ve hilafete bağlılığını her seferinde tekrarlayan kongrenin anayasaya aykırı olarak kurulmuş bir mebuslar meclisi gibi gösterilmesinin ve Anadolu'da karışıklıklar çıktığından söz edilmesinin, sadece İtilâf Devletlerinin işine yarayacağını; mütarekenâmenin 24. maddesine göre buraları işgale hak kazanacaklarını, gerçekte ilgisi olmayan bu açıklamaların hemen düzeltilmesini belirten telgraflar çekildi. Daha sonra, program komisyonun bir önergesi üzerine normal görüşmelere başlandı ve bu görüşmeler 7 Ağustos 1919'a kadar devam etti.

Böylece Erzurum Kongresi 14 gün çalışmış⁴², dağılmadan önce de, yönetmeliğe göre, bir "Temsil Heyeti" seçilmiş ve 24 Ağustos 1919'da Erzurum Vilayet Makamı'na verilen beyânnâmede bu heyetin üyeleri belirtilmişti⁴³.

Kongrenin sona ermesinden sonra, ilk yapılan iş, kongre neticesinde varılan sonuçlar ve alınan kararları açıklayan bildirinın yayınlanması olmuştı. 7 Ağustos 1919 tarihini taşıyan bu tarihî beyânnâmede çok önemli kararlar alınmıştı⁴⁴. Bu kararlarda özetle deniliyordu ki: Doğu Anadolu Bölgesi,

41 Harbiye Nezâreti'nden XV.Kolordu'ya 30 Temmuz 1919'da gönderilen yazıda; Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanmaları isteniyordu. XV.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 1 Ağustos 1919'da Harbiye Nezâreti'ne verdiği cevapta; "Hükümetin mukarrerat-ı siyaseti ne olduğunu bilmiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in efil ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menafine ve kavanin-i mevcudeye muhalif telâkki edilecek hiçbir hâl ve hareketi olmadığını görüyorum. Müşarünileyhler mülk-i milletin saadet ve selâmeti ile alâkadar her ferd-i vatanperver gibi yaşamaktadırlar" diyordu (KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.92).

42 AKBULUT, Erzurum Kongresi'nin Son Günü", s.40-42.

43 Nutuk, III, Vesika: 41, s.933-934; GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s.81-88; ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", s.40-42.

44 BAYKAL, Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, s.23-25; KIRZIOĞLU, Erzurum Kongresi, s.251-253; KANSU, Erzurum'dan Ölümlüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, s.113-116.

"hiçbir sebep ve bahane" ile birbirinden ve Osmanlı camiasından ayrılmayacak bir bütündü, bu bölgedeki bütün Müslümanlar "Öz kardeş"tiler (Md.1). Fakat kongre, bölge çıkarlarının ötesinde, yurt çıkarlarını ele alarak, bırakışmanın imzalandığı gündeki sınırlarda yaşayanların ezici çoğunluğunun Müslüman olduğunu, buraların bölünemeyeceğini, Osmanlı haklarına saygılı bir karar beklenmekte olduğunu belirtiyordu (Md.6). Her türlü işgal ve müdahale "Rumluk ve Ermenilik teşkili" amacına yönelik sayılacağından, birlik halinde savunma ve direnme esası kabul ediliyordu. Burada kullanılan "her türlü" deyimini pek anlamlıdır. Demek ki, İngiltere, ABD'ya da Fransa'dan gelecek bir işgal hareketine karşı da direnilecekti. Hıristiyan unsurlara siyasal egemenliği ve toplumsal dengeyi bozacak yeni ayrıcalıklar tanınmayacaktı (Md.3). Fakat Müslüman olmayanların daha önce kazanılmış haklarına saygılı olunacaktı (Md.5). Ve ihtimal ki biraz da şoven bir ulusçuluğun söz konusu olmadığını anlatmak için -pek dikkatli bir ifadeyle- devlet ve ulusun iç ve dış bağımsızlığı ve yurdun bütünlüğü saklı olmak şartıyla, 30 Ekim 1918 sınırları içinde milliyet esaslarına uyan ve ülkemize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin "fennî, sınaî, iktisadî" yardımının memnunlukla karşılanacağı açıklanıyordu (md.7).

Merkezî hükümetin devletlerin baskısı sonucunda Doğu Anadolu'yu "terk ve ihmal" zorunda kalması ihtimaline göre, Hilafet ve Saltanata bağlılığı ve ulusal varlık ve hakları sağlayacak tedbirler alınmış bulunuyordu (md.4). Bu esrarengiz sözün ne anlama geldiğini kongrenin kabul ettiği nizâmnâmeden anlıyoruz. Böyle bir durumda, Doğu Anadolu'da bir "idare-i muvakkata", yani hükümet kurulup Osmanlı mevzuatına göre işler yürütülecek, askerî, mülkî kadrolar bu hükümete bağlanacaktı. Durum bütün devletlere "resmen" bildirilecek, idare-i muvakkatayı, toplu halde ise kongre, değilse Heyet-i Temsiliye seçecek ve hemen kongreyi toplayacaktı (md.4). Nizamnâme, Osmanlı Hükümeti'nin "inhilâli" tehlikesine karşı öbür illerle, olmazsa, tek başına savunma ve direnmeyi öngörüyordu (md. 3). Başka bir kararda, Heyet-i Temsiliye bildirmedikçe, göçün yasaklanmasıydı

(Niz.md.5). Haziran'da toplanmış olan Erzurum Vilayet Kongresi'nde bu konunun üzerinde durulmuştu. Cemiyetin kendini ve kararlarını ne ölçüde hayatî gördüğünü açıkça anlatan bir nizâmnâme hükmüne göre, kongre karar ve esaslarına karşı sözlü, yazılı, eylemli olarak herhangi bir kişi ya da güç tarafından "Su'-i tefsirat ve telkinatta" bulunmak millet ve vatana "hıyanet ve cinayet" sayılacaktı (md.6)⁴⁵.

Erzurum Kongresi kararlarının, bir bölge kongresi olmaktan ötede büyük önem taşıdığı ortadadır. Amasya kararları ile âdeta bir cunta örgütlenişiyle beliren ulusal hareket, Erzurum'da bölge çapında da olsa, halkı temsil ettiğini ileri sürebilecek bir taban ve örgüte sahip olmuş, meşruiyet ve itibar bakımından çok güçlenmiştir. Bu güçlenmesiyle birlikte, daha cesur kararların alınabildiği göze çarpmaktadır. Nizamnamenin 4. maddesiyle, Amasya kararlarında ancak zimmen varolan ve örgütlenme biçimi belirtilmiş olan hükümet kurma olanağı -salt Doğu Anadolu için de olsa- öngörülmüş ve düzenlenmiştir. Ayrıca, Milli Meclis talebi ileri sürülürken, meclis toplanmadığı takdirde ulusun kendi kendine buna bir çare bulacağı tehdidi de açıkça dile getirilmişti.

Herhalde bundan da daha önemli bir karar, anayurdun sınırlarının saptanmasıydı. Bu, 30 Ekim 1918 bırakışma sınırları olarak belirleniyordu. Böylece imparatorluk iddiasından, Arap ülkeleriyle bağlantıları sürdürme isteğinden vazgeçilmiş oluyor, fakat buna karşılık bağımsızlık ilkesi üzerinde ısrar ediliyordu⁴⁶.

Millî Mücadele'nin temel taşlarından olan Erzurum Kongresi'nin önemini Mustafa Kemal Paşa, kongrenin kapanış günü yaptığı konuşmasında belirtirken diyordu ki; "Milletimizin, ümit ve necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr hey'et-i muhterememiz her türlü mezalime katlanarak burada, Erzurum'da toplandı. Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti.

45 Sina AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I, İstanbul, 1976, s.480-481.

46 AKŞİN, İstanbul hükümetleri ve Milli Mücadele, I s.482-483.

Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir."⁴⁷

Erzurum Kongresi, Amasya Genelgesiyle ortaya konulan "milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesinin ilk fiili teşebbüsü olmuş, kongre sonunda bu amaca ulaşıldığına dair kanaatlar ve umutlar ortaya çıkmıştır⁴⁸.

Türk tarihinde, Erzurum Kongresi, önemi, değeri, içeride ve dışarıda yaptığı akisler bakımından, üzerinde durulması gereken olaylardan birini oluşturmaktaydı. Erzurum Kongresi aldığı kararlar ve kamuoyunda yaptığı akislerle, amacına erişmişti. Toplanış şekli ve kuruluşu belirli bir bölgeye ait olmakla beraber, aldığı kararlar bütün yurdu ilgilendirecek mahiyetteydi. Böylece birlik halinde savunma fikri memleket içinde yayılmaya başlamış, asker ve sivil kuvvetler, İstanbul Hükümeti'nin düşmana teslim olma hareketine karşı gelerek, yurdu bir bütün halinde kurtarma teşkilâtının ilk adımını atmış ve kararlarını cesurane bir şekilde ilân etmişti.

Erzurum Kongresi Doğu bölgesinin birliğini ve bütünlüğünü sağlamış, millî kuvvetler, hiç değilse bir bölgede teşkilâtlandırılmıştı. Ancak, Erzurum Kongresi'nin amacı, sadece Doğu bölgesinin bütünlüğü değil, vatanın bütünlüğüydü. Nitekim, memleketin tümünü ilgilendiren kararlarıyla bölgesel olmaktan çıkmış, kendisinden sonra gelişecek tüm olayları büyük ölçüde etkilemiştir. Sivas Kongresi kararları, Erzurum Kongresi kararlarına dayandığı gibi, "Misak-ı Milli'nin" temelini de Erzurum'da alınan kararlar oluşturur. TBMM'nin toplanış ve açılış gerekçesi Erzurum Kongresi kararlarına oturtulmuş ve Lozan Antlaşması'nın bağımsızlığı savunan ruhu, ilhamını bu kararlardan almıştır. Sonuç olarak denilebilir ki; Millî Mücadele

47 Nutuk, III, Vesika 40, s.982-933; DURSUNOĞLU, Milli Mücadelede Erzurum, s.119-120; KANSU, Erzurum'dan Ölümüne kadar Atatürk'le Beraber, I, s.113.

48 AKBULUT, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", s.127.

tarihinin millî birliğe gidiş yolundaki ilk ve önemli adımı, Erzurum'da bu kongre ile atılmıştır.

"Erzurum Kongresi'nin vaz'ettiği esasattan birincisi; Harbi Umumiye müteakip vaziyet-i umumiye icabı duçar olduğunuz mağlubiyet itibariyle vatanımızın bir çok mühim aksamı düşmanlarımızın yed-i istilasına geçmişti. Millet bütün maksadında maddî ve hakiki düşünmek ve ancak kuvvet ve kudretiyle temin edeceği hususat üzerinde kendisine yeni bir hudut çizmek üzere idi. İşte bu kongre bu hududu çizmiştir".

Mustafa Kemal